

על הסוחר ר' בערל באיווער בשוק חאן אל זית בירושלים העתיקה *

היורד כיום לירושלים העתיקה ומגיע לסימטאות הצבעוניות של השווקים, רואה לפניו טורי חנויות, משני צידי השוק, של בני דודנו - המוסלמים. בחנויות אלה נמכרים לרב חפצי תיירים, בגדים, ולעיתים מצרכי מזון. כלל לא עולה על הדעת, כי פני הדברים בעבר היו אחרים, מבחינת בעלי החנויות. והנה, תוך כדי מחקרי הממושך בנושא תולדות היישוב היהודי בירושלים שבין החומות, ביחוד בדורות האחרונים, נודעו לי עובדות המשנות מעט את המציאות והפרטים לרב בלתי ידועים, אך מרתקים.

מתברר כי בדורות האחרונים - עד ימי פרעות תרצ"ו - תרצ"ט (1936-1939), התקיימו באזורי השווקים עשרות של בתי עסק שנהלו בידי יהודים. בפנינו עובדות על חיים יהודיים והוי מיוחד שהתקיימו באיזורים אלה בעיר העתיקה ולרוב כבר נשכח זכרם. המדובר על חנויות שהתקיימו באיזורי שוק ה"בטראק" ברחוב דוד, ב"שוק החדש" שנקרא היה ה"מוריסטון" ברובע הנוצרי, אך המפתיע הוא שגם בשוק המרוחק בימינו - "שוק חאן אל זית" התקיימו בעבר מספר קטן של בעלי חנויות יהודים. תוך כדי מחקרנו הממושך תיעדנו את הדברים בכתבים שונים, ובחלקם אמורים לצאת לאור בעתיד הקרוב.

לגבי שוק חאן אל זית בימינו, לא יאמן כי אכן היו פה מספר סוחרים יהודים, כי שוק זה מסוכן מאד להלך בו בימינו. הוא אחד השווקים הארוכים והססגוניים בעיר העתיקה, והוא מגיע בצפון עד שער שכם.

היכן הוא שוק חאן אל זית?

הערבים כאמור קוראים לשוק זה - "חאן אל זית". שם זה הוא דו-משמעי. "חאן" בערבית הוא אכסניה, מקום חניה, ו"זית" הוא שמן זית, והכוונה לבית בד לעשיית שמן. אם כן בשוק זה היה בעבר מקום חניה, ובו היה בית בד לשמן, ומכאן שמו.

שוק חאן אל זית, או כפי שגם קוראים לו "באב חאן אל זית", דהיינו שער בית הבד, ראשיתו בצפון, סמוך לשער שכם - והמשכו דרומה עד לכנסיית הקבר. השוק הוא הארוך, הסואן והמעניין ביותר מכל השווקים העתיקים שבעיר העתיקה.

השופט גד פרומקין בספרו, מסביר את המקור לשם השוק מתוך ידיעה עצמית של הדברים וכן הוא מוסר את שרואות עיניו, בסימטאות העיר העתיקה. הוא מספר, כי ממקום הימצאו במרכז העיר העתיקה ברחוב "מעלות המדרשה", ומכאן בהליכה צפונה הוא מגיע לשוק "באב חאן אל זית". הוא כותב כי בחלק הרחוב המוליך לשער שכם, מתחת לבתים, יש חנויות פתוחות לשוק - לשני צדי הרחוב. מהן חנויות של בעלי מלאכה, פחחים ונפחים. וכאן הוא מוסיף ומפרט כי בין החנויות ישנה

ה"מעסרה" הגדולה בעיר, הוא בית הבד לשמן שומשמן. והוא מוסיף... זו מאורה עמוקה וחשוכה ובאמצעותה כעין בור מגדחת, וגמל שכולו נוצץ משומן, מסובב והולך סביבה, ועל ידי קורה המחוברת למפרקתו הוא מניע בסיכוכיו את בית הבד, הכובש את השומשמן וסוחט שמנם. (עמ' 24).

פרומקין מוסיף כי הכוספה, הפסולת של השומשמן, היה מאכל לעזים, אך גם חביבה על הילדים. ובהמשך מדווח פרומקין על החנויות בשוק שהן צפופות מאד וכולן של ערבים. רובן מוכרי ירקות ופירות ומקצתן בתי מאפה למיני מתיקה ערביים. כיון שהחנויות היו קטנות הרי משלא הספיק להן המקום, היו החנוונים מוציאים את סחורתם אל הרחוב הצר, ובקושי מצאו מהלכים בין התיבות המונחות ברחוב מזה ומגשי הנחושת הנוצצים ומלאים "בקלאוה" מזה. (מין מאפה עשוי עלי בצק דקים ממולאים באגוזים כתושים, שקדים וצנובר וספוגים מי סוכר רותחים). פתחן של החנויות היה תפוש כולו על ידי תיבות הענבים ומגשי העגבניות ושאר הירקות,

* פרק אחד מתוך ספר של המחבר בנושא: "מוסדות כלכליים ובתי עסק של יהודים בעבר בשווקי ירושלים העתיקה" - שעומד להופיע בשנה הקרובה

זנמצא שבתוך החנות גופה היה לחנווני עצמו מקום מצומצם לעמידה. וכשהיה לו צורך לצאת ממנה או להיכנס לתוכה היה נאחו בתבל קצר התלוי בתקרה, קופץ ועולה, מעשה לוליין מעל הארגונים, ויוד בקפיצה למעבר השני של הבריקדה" (עמ' 25).

מימין לרחוב היו מדרגות רחבות המוליכות ל"דיר-אל-קופטי", הוא מנזר הקופטים שהיה תוסס והומה, ביחוד בימי הפסחא, כשמאות ואלפי קופטים היו עולים לרגל ממצרים:

"משהגענו לקצה רחוב האן-א-זית, נמצאנו בפרשת דרכים: מימין - רחבה גדולה המוליכה אל מבוי קבר ישו (ירחוב הטריפה). לצדי הרחבה יושבים רוכלים טטרים, מוכרים כל מיני סדקית: כפתורים, חוטים ומחטים, אולרים, כיפות ראש סרוגות ותוצרת בוכרה או טורקיסטן, עגילים, צמידים ושאר כלי זכוכית עשויים בחברון..."

מעניין הדבר, ברחבה זו התמקמו הרוכלים הטטרים בעבר, והרחוב המוביל מכאן לכנסיית הקבר, נקרא בערבית "שוק אל דבעאה" דהיינו שוק העורות. ואכן בעבר היו כאן בתי מלאכה לבורסקאות ומחס היה עולה ריח רע שהתפשט בסביבה. התייר האנגלי ברטלט שסייר בירושלים בשנת 1853, מספר כי זהו המקום המוזנח ביותר בעיר... ויש בו כדי לגרום מגפה על הסביבה. ובעיתון "הלבנון" מכסלו תר"ל (1869), מסופר על ה"דבאע"ה", כי המקום הוא לשמצה ולבוז, כי יעשוהו למקום עיבוד עורות ובית מטבחים למען תעלה באשה וצחנה... ולמען בושת פנים... ואיש העובר שמה יחתום אפיו. בשנים הבאות נבנו במקום בתי מלאכה אלה, תנויות, והבורסקאים רחקו מהמקום.

אתרים היסטוריים באיזור השוק

לפני שאנו עוברים לפרט על נוכחות יהודית באיזור, אמנה כמה מהפרטים ההיסטוריים הקשורים לשוק זה וכן אתייחס לכמה מהאתרים ההיסטוריים באיזור.

שוק חאן אל זית שכיוונו מצפון לדרום, נמשך לאורך תוואי שבו עבר הרחוב הראשי ה"קארדו" עטור העמודים בירושלים, בתקופת הרומאים והביזאנטים. הרחוב נראה יפה במפת מידבא מהמאה ה-6.

בחלק השוק הקרוב לכנסיית הקבר, נמצאות בו התחנות ה-7 וה-8 מתוך 14 התחנות שעבר בהן ישו בדרכו לצליבה, והנקראת דרך הייסורים. התחנה ה-7 נמצאת מול רחוב ויה דולורוזה המגיע ממזרח. בקרן הרחוב ישנה כנסייה זעירה של נזירים פרנציסקנים, ובה נשאר אחד העמודים מהרחוב הרומאי, ה"קארדו". במנזר הקופטי נמצאת התחנה ה-8.

ר' ברל באיזור, סוחר בסיטונות של מצרכי מזון בחאן אל זית...

מסתבר שגם בלב הרובע המוסלמי המרוחק פעלו סוחרים יהודים. אחד הסוחרים שעליו כתבו במיוחד - שניהל את עסקו בשוק זה - חאן אל זית - היה יהודי בשם ר' בערל באיזור.

המקור הראשון לגבי סוחר זה הוא בכתבי נכדו - ד"ר אריה רויז-שושן. נכד זה שמקצועו היה רופא - וטרינר ונולד בסימטאות המרוחקות של העיר העתיקה - בחצר שרה ב. הירשנזון כתב ספר מעניין על החיים בעבר בירושלים. הספר נקרא - ירושלים עירי". בספרו זה מספר ד"ר שושן על תולדות משפחתו.

הסבא מצד אביו, היה ר' יעקב רוז מהעיר מזריטש שברוסיה. קראו לו ר' ינקל מזריטשר. הסבא עלה ארצה בשנת 1869 וגר בחצר הרב מקאליש בקצה רחוב היהודים. אחד הבנים של הסבא היה טוביה, והוא אביו של ד"ר אי שושן. האבא נשא לאישה את לאה רשא בת הסוחר האמור - ר' ליפמן דוב באיזור.

המחבר כותב כי הסבא, ר' דוב באיזור, היה סוחר בכל מיני דגן וקמחים, מתוצרת מקומית וכן עסק ביבוא סחורות מרוסיה וארצות נוספות, והחזיק חנות למכירת דגנים ברחוב חאן אל זית שבעיר העתיקה. הוא היה חסיד חב"ד, מתלמידי ה"צמח צדק" שברוסיה.

המחבר מזכיר מספר פעמים את הסבא וחנותו בשוק חאן אל זית. הסבא היה גר בעיר העתיקה ב"חזקה" של אלתר קוטובר, בחצר פישל לאפין על יד "חאבס אל דס". במקום אתר בספרו כשהוא מספר על מעדנים וסעודות של עונג שבת, הוא כותב:

"אני זוכר את הפגישות על יד שולחנות ערוכים בבית סבא התבדוי הלוהט, ליסעודה השלישית ואת ההתנצחות בסוגיות תלמודיות ולא תמיד בניחותא וזה היה נמשך כמה שעות בלילה".

גם השופט גד פרומקין בספרו מזכיר את הסבא וחנותו:

"בין החנויות..בשוק, שהיו תפוחות ברובן על ידי הערבים, הייתה גם חנותו המפוארת של ר' ברל באיזור, סוחר סיטונאי מחסידי חב"ד, ספק קמח וקיטניות לרבים מבני העיר".

ופרומקין ממשיך לספר על ההווי של הימים ההם בירושלים שבהם לא היו מאפיות בנמצא, וכל משפתה ומשפחה הרייח את לחמה בביתה. מבעוד לילה היו לשים את הקמח, נותנים לבצק לתפוח, ובבוקר מכינים את ניכרות הלחם ושולחים אל התנור שבקירבת מקום לאפיה. אור ליום ששי בשבוע היו מכינים את עוגות-השמרים ואת החלות לשבת.

ביום חמישי אחר הצהרים עתים הייתי נלווה לבני הבית, כשהיו הולכים לר' בערל באיזור לקבל את מנת הקמח הרוסי הלבן לחלות, קמח סולת לעוגות וכעכים, וקמח "שחור". כפי שנקרא הקמח המקומי "הבלדי" - ללחם לשאר ימות השבוע...

על הסבא ר' בערל באיזור מספר הנכד ד"ר א' שושן פרטים נוספים במקור אחר. ב"דפי פרשת השבוע" - "שיחות תורניות" של צעירי חב"ד, מחשון תשנ"ח, סיפר הנכד את הדברים דלהלן.

הסבא התגורר בעיר נובוזיפקוב ברוסיה הלבנה. בקהילה הוא היה מוכר כחסידי חב"ד, תלמיד חכם, ההוגה בתורה יומם ולילה ומרבה במעשי חסד וקירוב לבבות. את משפחתו פירנס בכבוד בעמל כפיו. בשנת תרנ"א (1890), החליט ר' ברל לעקור מרוסיה ולעלות עם משפחתו לארץ הקודש. לשם כך הקדים ועלה ארצה לבדו, כדי להכשיר את הקרקע לקליטת משפחתו. עם הגעתו לארץ הצטרף למתיישבים היהודים שעבדו בייבוש ביצות באזור תדרה.

החלוצים התייחסו בהערצה רבה לרב היהודי, היושב בלילות עד שעות מאוחרות, שקוע בלימוד תורה, וביום עמל בחריצות ובהתמדה בעבודה הקשה והמסוכנת של ייבוש תביצות. אחרי כמה שבועות של עבודה מפרכת, לקה ר' ברל בקדחת. מצבו היה חמור והוא אושפז ב"בית-רפואה" וטיפול מסודר של הרופאים הצילוהו ממוות. לאחר שהחלים קבע רופאו כי עליו לחזור לרוסיה או לתלופין לעבור לירושלים, מקום שהאוויר בה משופר ביותר. ר' ברל הצטער מאוד על שיאלץ לעזוב את עבודת האדמה, שבה ראה ייעוד קדוש, אבל גברה עליו גזירת הרופא.

השיבה לרוסיה לא עלתה על דעתו כלל, ור' ברל באיזור בחר לעבור לעיר הקודש - ירושלים. בכסף שהביא מרוסיה ושחסף מעבודתו בארץ, קנה לו את החנות למכירת דגנים, סוכר וקמח, ברובע המוסלמי של העיר העתיקה. הסחורה בחנותו היתה מיובאת מאודיסה שברוסיה, דרך נמל יפו, ומשם לירושלים. לאחר שהחל ר' ברל באיזור, לראות ברכה בעמלו, העלה גם את אשתו וילדיו לארץ והביאם לביתו שבעיר העתיקה.

ד"ר שושן ממשיך לספר:

בילדותי אהבתי לבלות בחנותו של סבא, ר' ברל. זוכר אני היטב את פניו המאירות ואת שבתו ליד דוכן החנות. מרבית זמנו היה שקוע בגמרא שהחזיק בידו ולומד בה בשקיקה ובהתמדה. כל קונה שנכנס לחנות היה ניגש אליו בשקט, כחושש להפריע לו בלימודו, ביראת-כבוד היה פונה אליו ומבקש את סליחתו על שהפריע לו בבואו לקנות מצרך זה או אחר. סבא היה מסמן את המקום שבו עמד, סוגר את הגמרא ומשרת את קהלו במאור פנים ובסבלנות רבה.

וזהו סיפורו של ר' ברל באיזור - בעל החנות בשוק "חאן אל זית", בסימטאותיה הצבעוניות של העיר העתיקה.